І. Б. Матяш
кандидат історичних наук
Український державний науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
м. Київ

БІБЛІОГРАФІЧНІ РАРИТЕТИ АРХІВОЗНАВСТВА: ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПІДРУЧНИКИ З АРХІВІСТИКИ

Становлення системи архівної освіти (включаючи підготовку й перепідготовку кадрів), що відбувалося в Україні в 1920–1930-х роках, породило необхідність вирішення проблеми навчально-методичного забезпечення викладання архівознавчих дисциплін для різного контингенту слухачів. Якщо підготовка програм не викликала жодних ускладнень, то написання й друкування підручників та посібників, у яких назріла велика потреба, було пов'язано, з одного боку, з фінансуванням, з другого, – з високими вимогами до кваліфікації авторів. Позитивний досвід у вирішенні цієї проблеми мав Київський археологічний інститут[1]. Його викладачі (В.М. Базилевич, Г.К. Лукомський, С.І. Маслов, В.О. Романовський та ін.) не лише розробили детальні програми окремих дисциплін, а й підготували курси лекцій. За браком державного фінансування доволі оригінальний спосіб видання навчальних посібників – публікація текстів найважливіших лекцій за рахунок зібраних "по подписке" коштів – запропонували самі слухачі. Один із таких посібників зберігся в Інституті рукопису НБУВ у фонді С.І. Маслова (ф. 33, № 4677–4678). Це праця В.М. Базилевича "Из лекций по геральдике"[2] (мова видання – російська), подарована автором ученому. Отримавши наклад у березні 1923 р., Василь Митрофанович радісно повідомляв С.І. Маслову: "Первые экземпляры геральдики уже розданы издателями студентам. На днях издатели принимаются за изготовление именных экземпляров (среди коих и Ваш). На стр. 38 упомянуто альбом водяных знаков, в издании коего и Вы принимали участие"[3]. Через скрутні матеріальні й технічні умови (друкувалося на машинці, хоч і на гарному папері Добрушської фабрики) було підготовлено всього 25 пр., перші 5 – іменні. Завдяки такому подарунку примірник цього унікального за задумом раритетного видання зберігся донині.

© І. Б. Матяш, 2000

Першим національним підручником з архівної справи стала праця В.О. Романовського "Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах" (Х. : ЦАУ, 1927), робота над створенням якої велася близько чотирьох років, а підготовка до друку – від 1924 р. Восени 1924 р. було організовано при Укрцентрархіві редакційну колегію та її філію в Києвів складі Й.Ю. Гермайзе, В.В. Міяковського, В.О. Романовського. Вже перший план київської філії включав готові до друку праці, серед яких – "Історія архівної справи в Україні 1907–1923 рр." (2 друк. арк.) та "Архівознавство. Підручна книга для архівістів. Склав В.О. Романовський" (7 друк. арк.)[4]. Звітуючись про свою наукову роботу в 1925 р. як члена Науково-дослідної кафедри історії української культури, В.О. Романовський вказував, що "працював переважно над історією архівів та теорією архівної справи... Виготував до друку книгу "Основи та практика архівної справи" (10 друк. арк.)"[5]. А звіт про працю Центрального архіву давніх актів у Києві (директором якого він був з 1921 р.) за 1925 р. зафіксував, що "В. Романовський (співробітник дослідчої кафедри історії української культури, магістрант руської історії, співробітник ВУАН, ... здав до друку "Основи та практика архівознавства" (12 друк. арк.)[6]. У листопаді 1926 р. його викликали з Києва до Харкова "для остаточного підготовлення праці "Наука про архіви" до друку"[7]. Отже, в процесі підготовки підручника назва кілька разів змінювалася, відповідно – коригувалася концепція. В 1925 р. було складено угоду між Укрцентрархівом і автором про видання підручника. І хоч підготовка до друку тривала надто довго, з певними ускладненнями (витрати на поїздки В.О. Романовського до Харкова в справі редагування книги були віднесені без згоди автора за рахунок гонорару[8]), на початку 1927 р. у друкарні ВУЦВК "Червоний друк" праця побачила світ накладом 2100 пр.

Як архівіст-практик, завідувач Київського архіву давніх актів, учений-історик, викладач-лектор, В.О. Романовський прагнув навчити архівіста "свідомо ставитися до кожного документа", берегти його як найдорогоцінніший скарб. Педагогічний досвід допоміг йому безпомилково визначити цільові пріоритети у викладі матеріалу. Автор прагнув не вичерпно висвітлити проблеми архівістики, а лише – "основні принципи архівної роботи, щоб допомогти архівістам усвідомити свою працю а архівах"[9]. Отже, головною метою праці джерелознавця, архівіста, археографа було дати мінімум знань співробітникам архівів, необхідних для їхньої практичної повсякденної роботи.

Апробовані в студентській аудиторії тексти лекцій, прочитаних В.О. Романовським у КАІ (1920–1921), на історичному факультеті Київського

інституту народної освіти (1922 р.), на перших короткотермінових архівознавчих курсах у Києві (3–18 серпня 1923 р.), а також доповіді на засіданнях у ВУАН[10] склали основу підручника. Це певною мірою вплинуло на повноту матеріалу та характер його викладу.

Архітектоніку видання в умовах катастрофічного браку навчальної літератури визначало "надзавдання" – зосередити в ньому найважливішу для архівіста інформацію, в тому числі з історії архівної справи. Крім того, нехарактерне для класичних підручників архівознавства об'єднання двох частин, названих у підзаголовку, автор пояснював у передмові як бажання "підкреслити по змозі все те корисне, що дає нам досвід минулого"[11]. Структура підручника включала "Вступні уваги", дві великі частини: I – "Архіви на Україні", II – "Принципи порядкування в архівах", а також бібліографічний список із стислим коментарем – "Важливіші праці з архівознавства".

З огляду на складність поставлених питань і переконливе обгрунтування дефініцій, вступ певною мірою набував значення теоретичного розділу. Він складався з семи підрозділів: "Що таке архівознавство", "Наукове і практичне значення архівів", "Що таке архів", "Архівна реформа – ідея Французької революції. Принципи реформи у Франції", "Архівна реформа в інших країнах Західної Європи", "Архівна централізація і принципи її проведення", "Для чого архівістові потрібне архівознавство". Тут подавалася дефініція архівознавства, розглядалося наукове і практичне значення архівів, висвітлювалися основні етапи архівної реформи в різних країнах, визначався обсяг фахових знань, необхідних архівістові. Важливим для розвитку теорії архівознавства було запропоноване В.О. Романовським визначення "архівної науки" як самостійної "системи знань про архіви та архівне влаштування, яка, з'єднуючи матеріал в загальну категорію історичних джерел, дає можливість раціонального обліку, класифікації, збереження і видавання друком цього матеріалу, з метою найліпшого використування як для практичних, так і для наукових потреб"[12]. На противагу усталеному трактуванню архівознавства як "допомічної до історії дисципліни" автор наголошував на її самостійності як науки, що має свій предмет, об'єкт, інструментарій тощо. Йому вдалося переконливо й дохідливо викласти обсяг цієї науки, що має, на думку вченого, охоплювати: а) вивчення історії архівів та архівних фондів, розвитку архівної науки, архівного законодавства; б) розроблення рекомендацій щодо раціональної класифікації архівних документів, форм і засобів для охорони, обліку і вивчення архівних документів; в) встановлення відношення архівознавства до інших спеціальних історичних дисциплін. Виходячи із розуміння архіву

як "місця схованки документів офіційного походження або, принаймні, ділового характеру, де ці документи зберігаються в певному порядку, з метою наукового або практичного їх використовування"[13], автор підручника акцентує увагу на науковому значенні архівів – сховищ унікальних історичних джерел "для вивчення всіх боків минулого життя". Однак під впливом опрацьованої ним англійської, французької, німецької та російської архівознавчої літератури, В.О. Романовський звужує поняття архіву, залишаючи поза увагою важливі комплекси архівних документів: приватних, фабрично-заводських, церковних, монастирських, ремісничо-цехових, волосних тощо. Таким чином, утворюються прогалини у з'ясуванні історії архівних фондів. Рецензуючи підручник, П.В. Клименко визначив позицію автора як спробу замінити "давнє" державно-урядове визначення новим розумінням як закладу "національно-культурного"[14]. При цьому В.О. Романовський, на думку рецензента, залишився "на півдорозі від давнього до нового"[15].

Ерудованість і компетентність автора засвідчує вміле оперування численними даними з історії архівів класичної пори і Нового часу. На прикладі проведення архівної реформи у Франції та інших країнах Західної Європи (зокрема, Німеччини, Англії, Італії) В.О. Романовський доводить, що "архівна реформа, переведена як в РРФСР, так і в Україні, мала своїм зразком найкращі досягнення західньо-європейської наукової думки"[16]. Окремо розглянуто принципи проведення архівної централізації, метою якої (що історично засвідчено) в усіх країнах було збереження документів для потреб науки і "практики адміністративної" (тобто, управління. – *І.М.*). Першим кроком цієї акції в усіх країнах було забезпечення архівів належними приміщеннями. Другий – організація управління архівами – мав у різних країнах відмінності, хоч переслідував одну мету: створення спеціальної установи, компетентні працівники якої виробляли б інструкції, рекомендації щодо правильного описування, класифікації, зберігання архівних фондів. Проведення повної централізації вимагало або звезення до одного місця всіх архівних фондів й утворення "грандіозного архіву", або здійснення за певною системою контролю за архівами без переміщення матеріалів. Задля ілюстрації цих процесів автор стисло висвітлив принципи проведення централізації у Франції та Англії.

Окреслюючи у загальних рисах історію архівної справи, Романовський наголошував на її нерозривному зв'язку з практикою. Лише грунтовне знання історії архівної справи, архівних технологій, на переконання автора, поряд із усвідомленням "відповідальності перед сучасним і майбутнім" за долю документальних пам'яток дозволить архівістові стати справжнім

фахівцем. А для цього, крім постійного самоудосконалення на робочому місці, необхідна безперервна самоосвіта.

Матеріал першої частини "Архіви на Україні" (с. 23–114) подано за хронологічним принципом. Вона складається з 23 підрозділів, в яких висвітлюється історія архівних установ від Київської Русі до утворення історичного архіву в Харкові. Зважаючи на зв'язок історичної долі України з Литвою, Польщею, Московською державою, В.О. Романовський не обходить увагою організацію архівної справи в цих державах. Відзначивши природні й штучні прогалини в архівних джерелах найдавнішої пори (періоду Київської Русі), автор у першому підрозділі "Початок архівів на Україні" зосередив увагу на історичних даних, вповні не розкривши окреслену тему. Натомість досить детально у двох підрозділах ("Архіви Литовської держави" і "Архіви центральних установ у Литві") висвітлив принципи діяльності та склад архівів центральних установ і місцевих архівів доби Великого Князівства Литовського. Грунтовний нарис присвячено Литовській метриці, історія якої доведена автором до 1923 р., коли згідно з Ризьким договором між Польщею та радянською стороною його було залишено в Москві, в колишньому архіві Міністерства юстиції.

У підрозділі "Архіви на провінції" розглянуто актові книги як історичне джерело і окреслено історію судових установ на території Польщі, Литви та України, "які своєю діяльністю полишили в спадщину ці архівні багатства"[17]. Охарактеризовано особливості трьох груп актових книг: а) судові декрети; б) урядові акти (королівські жалувальні грамоти, привілеї, устави, сеймові конституції, постанови повітових сеймиків і конфедерацій тощо); в) "поточні книги" (скарги, докази свідків, реляції про передачу позовів тощо). Наголошено, що через природні і соціальні катаклізми знищено багато цих унікальних джерел. Цікавими для дослідників і важливими для архівістів стали пояснення причин фальшування документів, ілюстровані прикладами архівного матеріалу з Правобережної України, Галичини, Холмщини XVI–XVIII ст.

Чотири підрозділи присвячено питанням організації архівної справи ("навдивовижу добре і цілком раціонально") в Московській державі та надто стислому огляду форм діловодства. Детально розглянуто склад архівної україніки московських архівів.

Особливу увагу приділено історії архівів центрального уряду України XVII–XVIII ст. В.О. Романовський не лише висвітлив долю архівів Гетьманщини, що зосерджувалися в Трахтемирові, Чигирині, Батурині, а й охарактеризував структуру та функції Генеральної військової канцелярії, Скарбової канцелярії, Генерального суду, Малоросійської колегії тощо.

Звертає увагу автор на особливості праці та етичний кодекс діяльності архівістів, називаючи прізвища та відзначаючи заслуги Кедровського, Туманського, Адамовича, Дівовича та інших, розповідає про "щасливий порятунок" архіву під час пожежі у Глухові. "Перевозом архівів старої Гетьманщини до Чернігова закінчилася самостійна історія архівних фондів України", – констатує вчений[18].

Логічно продовжує виклад історія організації архівної справи та архівного законодавства в Росії в XVIII–XIX ст., аналіз "Генерального Регламенту", виданого Петром I в лютому 1728 р. Позитивною рисою "Петрового законодавства" В.О. Романовський небезпідставно вважає доволі значну концентрацію архівних фондів, коли замість великого числа приказів було утворено 12 колегій; упорядкування архівних справ – заміну малозручних стовбців книгами і зшитками; закон про обов'язкову передачу справ до архіву після трилітнього зберігання справ у канцелярії; укази про заборону виносити документи з архіву, встановлення щорічної ревізії архівів, порядок приймання справ і заведення їх до реєстру. Звертає увагу вчений і на те, що однакові принципи порядкування архівною справою на території Росії та України впродовж XVIII ст. мали неоднакові результати: тоді як у Чернігові нищилися архіви Гетьманщини, у Москві такому нищенню було покладено край.

Розгляд законодавства про архівну справу в XIX ст. та спроб архівної реформи дозволив авторові показати передумови створення Центрального архіву давніх актів у Києві. Історію цієї установи Романовський подав дуже детально, не залишаючи поза увагою склад фондів і службовців архіву.

Насамкінець приділено увагу створенню Історичного архіву в Харкові, основу якого склали документи "Малоросійської колегії", перевезені П.С. Єфименком з Чернігова. Романовський не лише показує процес формування фондів цієї архівної установи, а й наголошує на необхідності евристичної роботи задля описування і впорядкування "немилосердно розкиданих по всіх краях Радянського Союзу" частин "Генеральної Малоросійської Архіви".

Друга частина підручника "Принципи порядкування в архівах" (с. 115–163) присвячена практичним питанням архівної справи: зберігання документів, експертиза цінності, описування, використання архівної інформації тощо. Розділ має 19 підрозділів, матеріал яких дає загальні уявлення про організацію роботи архіву як державної установи і розкриває основні види роботи архівіста.

Першим подано підрозділ "Проекти архівної реформи" (с. 115–118), в якому викладено основоположні принципи реформування архівної справи

в Україні (або, за автором, – "раціонально-архівного впорядження"). Провідним принципом названо, на підставі світового досвіду, створення державної керівної установи в галузі архівної справи. Другим – "проголошення власністю держави єдиного державного архівного фонду та концентрація архівних матеріялів"[19]. Тобто, основою реформи він вважає централізацію і раціональну концентрацію архівних фондів. При цьому поняття "раціональна" має суттєве смислове навантаження, адже забезпечити збереженість унікальних документів, врятувати їх від загибелі можна лише за умови запровадження оптимальної для даного часу моделі організації архівної справи. Воно розглядається в двох рівнях: а) загальнодержавному – як зосередження документів у культурних центрах, університетських містах тощо; б) установи – як концентрацію документів у "добре впорядкованому архіві", під яким мається на увазі "раціонально організований архів як з боку приміщення, де цей архів розташовано, так і архівного приладдя, яке потрібне для переховування й збереження архівалій, так, нарешті, і з боку персонального складу архівних працьовників, що цей архівний матеріял, охороняючи, впорядковують, описують, вивчають та публікують"[20]. Жодної спроби проаналізувати чи хоча б висвітлити проекти архівної реформи, що розроблялися архівно-бібліотечними відділами під керівництвом О.С. Грушевського, згодом – В.Л. Модзалевського, без сумніву, добре знайомі авторові, не зроблено.

Виходячи з розуміння добре впорядкованого архіву, В.О. Романовський окреслює основні вимоги до приміщення архіву: пожежна безпека, достатня вентиляція, бетонована підлога, грати на вікнах першого поверху тощо. Для детальнішого ознайомлення з цими питаннями автор відсилає до праці інженера Маєвського, видрукуваної в "Сборнике Археологического Института", та статті професора В.І. Веретеннікова, опублікованій у першій книзі "Архівної справи" (1925). Розглянуто також "внутрішнє впорядження архіву" (металеві відкриті полиці, закриті шафи тощо) та рекомендовано способи зберігання документів ("не становити по полицях, а класти"). Коротко викладено вимоги до обладнання читальної зали, складу книг архівної бібліотеки тощо.

Окремі теоретичні питання, розуміння яких необхідне для практичної роботи архівіста, розглянуто в розділі "Приймання архівного матеріалу до архіву". У розумінні поняття "фонд" ("вся суцільність ділових паперів якоїсь установи"[21]) автор поділяє думку професора В.І. Веретеннікова, висловлену з цього приводу на сторінках архівної періодики[22]. Поділ ученим фонду окремої установи на архівний і діловодний фонди Романовський вважає доцільним, а запропоноване визначення – новатор-

ським порівняно з дефініціями західних архівознавців. У зв'язку з цим на рівні постановки проблеми він дуже слушно акцентує увагу на необхідності удосконалення архівної термінології. Як приклад розглядаються складні випадки впорядкування архіву губернського правління. Зосередження уваги на практичних питаннях – важлива методична знахідка автора підручника, оскільки ніяких класичних рис навчальної літератури (запитань, завдань для самоконтролю, виокремлених дефініцій тощо) він не має.

Детально зупиняється В.О. Романовський на важливих для практичної роботи архівіста проблемах класифікації та описування архівних документів, створення науково-довідкового апарату (в підрозділах: "Розміщення й систематизація архівного матеріалу", "Систематизація архівних матеріалів по західньо-європейських архівах", "Топографічний покажчик", "Система опису. Інвентарний опис", "Покажчики й реєстри"). Водночас репрезентує досвід у цій царині очолюваної ним установи ("Описування актів в Київському архіві") та західноєвропейських архівів (Національного архіву у Парижі, Мюнхенського головного архіву, баварських архівів та ін.). Основним принципом цієї роботи, "непохитним каменем у фундаменті архівознавства" автор називає принцип непорушності архівного фонду ("поваги до фонду"). На цьому принципі грунтується історична класифікація архівних документів (par fonds). Аналізуючи інші системи класифікації: територіальну, хронологічну, систематичну, автор доводить її перевагу як "найкращої, єдино доцільної й можливої", універсальної системи, прийнятої в Німеччині, Італії, Франції. Подано й 22 основні правила (з деякими коментарями), що становлять практичні рекомендації щодо розбирання й описування фондів. Детально розглянуто питання складання топографічного покажчика.

Не зовсім логічно між підрозділами, присвяченими проблемам систематизації та класифікації архівних документів і забезпечення їх збереженості, вміщено підрозділ "Дальші завдання архівіста". Втім, у ньому поставлено, без сумніву, важливі питання. Тут, по-перше, визначено ієрархію завдань архівіста: "1) фізичне збереження архівалій; 2) опис документів; 3) оцінка архівалій як історичного джерела (встановлення автентичності); 4) підготовка архівалій до друку; 5) організація видачі довідок, вказівок стороннім особам та видавання самих архівалій дослідникам для наукових робіт"[23]. По-друге, встановлено пріоритети і фахову спрямованість його праці, відмінність від діяльності історика: "архівіст зберігає, впорядковує та підготовляє цеглини для будинку історичних дослідів – історик будує його"[24].

Доволі побіжно, в основному, на підставі праць Дженкінсона, Карського, Біляєва, у підрозділах "Реставрування чорнил", "Справи й в'язки

документів", "Загальні заходи проти псування архівалій" розглянуто питання забезпечення збереженості архівних документів.

Проблему організації користування архівними документами автор розглядає дещо звужено – лише як створення умов для роботи дослідників у архіві, наголошуючи, що вона мусить проходити лише in loco archivi, coram archivario (в архіві, в присутності службовця архіву). У тісному зв'язку з цією проблемою поставлено проблему створення системи науково-довідкового апарату до документів: складання інвентарів, описів, реєстрів, покажчиків, оглядів – головної праці архівіста. Система описування висвітлена окремо, досить детально: з історичним екскурсом та поясненнями й рекомендаціями щодо виконання робіт різного ступеня деталізації.

На прикладах із практики роботи архівів різних країн розглянуто питання про встановлення автентичності архівних документів, визначено ознаки фальшування документів.

У підрозділі "Видання архівного матеріалу друком" В.О. Романовський слушно наголосив на необхідності різних підходів до публікації документів як у залежності від часу їхнього походження (давніх чи новітніх), так і від мети (для філологічних дослідів чи історичних студій) чи виду джерела (документів або літературних творів). На підставі узагальнення апробованих принципів археографічного опрацювання та видання документальних джерел, подано рекомендації щодо їх наукової публікації. А саме: а) характеристика матеріалу, що друкується; історія фонду, склад, повнота; принципи відбору; б) розкриття у передмові принципів класифікації матеріалу; в) обов'язковість заголовків документів; г) застосування різних шрифтів для друкування тексту (або пояснень у примітках). Наголошено на важливості збереження мовних, орфографічних, стилістичних особливостей оригіналу. Акцентовано увагу на етичному моменті – відповідальності видавця перед наукою, адже "дослідники будуватимуть свої висновки на його праці, а нового видання документів вже, звичайно, не буває, і виправити помилки й похибки ніколи не вдається"[25]. За справедливим зауваженням Г.В. Папакіна, опубліковані у праці В.О. Романовського правила стали найпершими офіційними вимогами до документальних збірок, якими керувалися археографи Центрального архівного управління УСРР[26].

Завершує підручник бібліографічно-історіографічний огляд літератури "Важливіші праці з архівознавства", в якому згруповано за хронологічним принципом відомі авторові публікації (як окремі, так і у періодичних та неперіодичних виданнях) з питань архівної справи за період з 1891 по 1924 рр. Відповідно на даному відтинку часу В.О. Романовський виокремив три

періоди розвитку історіографії архівознавства: 1) 1981 р. – перша половина XIX ст.; 2) друга половина XIX ст. – 1917 р.; 3) 1917–1924 рр. До "капітальних праць" автором віднесено лише двотомники В.С. Іконникова "Опыт русской историографии" (К., 1891; 1892), Д.Я. Самоквасова "Архивное дело в России" (М., 1902), "Централизация архивов Западной Европы в связи с архивной реформой в России" (М., 1899; 1900) та статтю М.В. Калачова "Архивы, их государственное значение, состав и устройство", видрукувану в "Сборнике государственных знаний" 1877 р. Поглиблення й поширення інтересу до архівної справи в другій половині XIX ст., за спостереженням автора, відбилося на інтенсивності формування інформаційних потоків цього напряму. Каналами такої інформації стали праці археологічних з'їздів, науково-довідкові та періодичні видання. Виходячи з цього, В.О. Романовський згрупував матеріали за виданнями, репрезентував розвідки окресленої тематики в "Трудах XI Археологического съезда", "Сборнике Археологического института", "Киевской старине", "трудах" вчених архівних комісій, що діяли на території України. До "реєстру праць з архівознавства до революції 1917 р." включено окремі збірники: "Сборник статей по архивоведению" Зубарева, "Сборник матерьялов, относящихся до архивной части в России" та ін. Детально перелічено праці та рецензії, що стосуються історії українських архівів. Першою працею третього періоду автор називає курс лекцій "Архивные курсы", виданий 1918 р. у Ленінграді – фактично єдиний підручник, котрим послуговувалися й українські архівісти. Окремою групою репрезентовано "закордонні архівні підручники" (Дженкінсона; Мюллера, Фейта, Фруена; Хельферта та інші – всього 9 позицій) та публікації, "що мають другорядне значення для українських архівістів". Загалом у розділі репрезентовано близько 100 публікацій. Попри очевидні хиби у бібліографічному описі, цей розділ мав самостійне значення як одна з перших спроб узагальнення архівознавчої бібліографії. Немає сумнівів у тому, що майже всі видання (в тому числі іншомовні: німецькою, французькою, польською, чеською мовами) автором опрацьовані особисто й переглянуті de visu. Лише підручник Дженкінсона, як свідчать російські дослідники, для вченого було спеціально перекладено з англійської[27]. Таку картину підтверджує аналіз посилань. Із 236 посилань (вступ – 10, перша частина – 181, друга – 46) – 10 різними мовами (фактично на всі названі в переліку зарубіжні підручники). Привертає увагу те, що автор посилається на авторитетні, з його точки зору, праці О. Левицького, І. Каманіна, Д. Самоквасова та інших, згодом затавровані як буржуазно-націоналістичні, що засвідчує на даному етапі відсутність жорсткого ідеологічного тиску. Певним доповненням до огляду літератури слугують тема-

тичні підбірки літератури у посиланнях (напр., про Литовську й Коронну Метрики – с. 33; про архівну українку – с. 64 тощо). Важливе значення мали коментарі до окремих понять чи фактів, подані у посиланнях.

Таким чином, попри недосконалу структуру та деяке порушення логіки у викладі (що пояснюється формуванням тексту підручника із лекційного матеріалу, а не написанням цілісного полотна), відмову від прийнятих у зарубіжній практиці канонів створення архівних підручників (окреме видання підручників з історії, теорії й практики архівної справи, або висвітлення питань історії й теорії у фаховій науковій періодиці), відсутність необхідних у навчальній літературі блоків (запитань чи завдань для самоперевірки тощо), праця В.О. Романовського "Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах" стала першим національним підручником з питань архівної справи. За рекомендацією Д.І. Багалія, 1926 р. В. Романовському було вручено вищу нагороду Всеукраїнського комітету сприяння вченим.

Про те, що книга стала "чималим придбанням", помітним явищем не лише в архівній справі, а й в історичній науці в цілому як в Україні, так і за її межами, свідчать численні відзиви й рецензії в науковій періодиці ("Записки історично-філологічного відділу", "Архивное дело" та ін.) В.І. Веретеннікова, І.О. Голубцова, П.П. Смирнова, П.В. Клименка[28]. Найгрунтовнішими були рецензії українського історика-архівіста професора Клименка та представника російської архівознавчої школи – Голубцова. Відзначивши як позитивні риси праці стислість і грунтовність висвітлення автором архівних технологій: складання описів та покажчиків, реставрації архівних документів, видання джерел тощо, рецензент вказав і на суттєві, з його точки зору, недоліки. Заперечення П.В. Клименка викликало "звужене" розуміння поняття "архів" (лише як "закладу головне національно-культурного"[29]), що не лише вплинуло на формулювання дефініції архівознавства, а й потягло за собою прогалини у з'ясуванні історії архівних фондів. Відповідальність за відсутність у праці відомостей про нові архівні установи в Україні, принципи утилізації архівних документів та інше, рецензент покладає не на автора, а на видавців, оскільки репрезентована в підручнику інформація застаріла через значні зволікання з друком (що однак не позбавило друкарських помилок). Висловлене нарікання й на високу ціну підручника (2 крб. при середній заробітній платні архівіста окрарху (30–70 крб.), яка може стати на заваді широкому розповсюдженню видання. На думку П.В. Клименка, "Нариси з архівознавства" – це перший ступінь, з історично-дослідчого боку досить показний, з сучасного національного архівально-будівничого не досить виразний"[30].

Низку зауважень, в основному щодо трактування теоретичних питань, висловив Голубцов. Зокрема, в контексті термінологічної дискусії, викликаної статтею В.І. Веретеннікова про архівний і діловодний фонди, він вказав на протиріччя, що виникли в результаті запровадження поняття "діловодний фонд". Серед недоліків підручника названо й плутаність у визначенні В.О. Романовським видів описування архівних документів. До позитивних рис І.О. Голубцов відносить практичну та теоретичну обізнаність автора у матеріалі підручника, грунтовну інформацію з історії українських архівів, бібліографічний огляд спеціальної літератури, спосіб вирішення архівно-технічних питань.

Таким чином, можна стверджувати, що книга здобула не лише визнання, а й була прийнята фахівцями-архівознавцями. Отже, поряд із зарубіжною навчальною літературою почала з'являтися українська, що переконливо свідчило на користь широких перспектив розвитку архівної освіти в Україні. Реклама, котра вміщувалася в архівній періодиці, характеризувала працю В.О. Романовського, як "настільний довідник в питаннях теорії та практики архівознавства і історії архівної справи". Задля наближення її до користувача було знижено й ціну до 1 крб. 20 коп. Певний час "Нариси з архівознавства" залишалися єдиним українським підручником з архівістики.

На початку 1927 р. ЦАУ УСРР звернулося до В.В. Мігуліна, котрий мав значний досвід у викладанні історії державних установ, з пропозицією написати підручник для архівних працівників "Нариси з історії місцевих установ на Україні XIX ст.", обсягом від 4-х до 6-и друк. арк.[31] до 1 серпня 1927 р. з гонораром 125 крб. за авторський аркуш. Планувалося висвітлити в підручнику історію, структуру і функції кожної установи, зв'язок їх між собою та з центральними установами. Угоду про передання автором права ЦАУ УСРР "видавати й перевидавати в межах цілого Союзу РСР свою роботу"[32] накладом 2000 пр. було підписано в березні, але праця так і не вийшла друком.

Після виходу в світ першого національного підручника з архівістики в Україні у справі видання спеціальної навчальної літератури на деякий час настала перерва. Роль "підручника з архівної справи" впродовж 1928–1931 рр. виконувала фахова архівна періодика, зокрема науково-популярний журнал "Архівна справа" та інформаційне видання "Бюлетень ЦАУ УСРР"[33].

Виходячи з потреби методично забезпечити утилізаційну кампанію та навчити архівістів свідомо й грамотно підходити до кожного конкретного випадку знищення архівних документів, ЦАУ планувало видати підруч-

ник із цих питань. Першим кроком до створення такого видання стала стаття В.К. Нікітіна "До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів" у "Архівній справі" (1928, кн. 8, с. 8–21). У своїй праці Нікітін висвітлив різні погляди на справу відокремлення непотрібних для науково-дослідної та довідково-практичної роботи документів, досить докладно подав принципи їх знищення за М.В. Калачовим, А.П. Вороновим, С.К. Богоявленським та В.І. Веретенніковим, а також відобразив думки щодо цієї проблеми Мюллера, Фейта, Фруена, Дженкінсона, Шарля Шмідта. Найбільшу складність у вирішенні цього питання автор вбачав у подоланні суб'єктивності щодо експертизи цінності архівних документів, усвідомленні відповідальності архівістів за власні висновки, адже "остаточні вирішення долі архівних матеріялів в комісіях (експертних та центральній перевірочній) завжди, головним чином, грунтуються на думці тієї особи, що вивчала документи, бачила їх в натурі"[34]. Важливе значення тут має досвід, фаховість та авторитетність думки експерта, а відтак – підвищується й відповідальність. Проаналізувавши різні точки зору українських, російських і закордонних архівознавців на питання утилізації архівних документів, автор дійшов висновку про існування п'яти загальновизнаних принципів відокремлення непотрібних документів: 1) цю роботу повинні проводити компетентні особи з відповідною науковою підготовкою; 2) перед знищенням документи обов'язково переглядаються de visu; 3) з деяким застереженням знищують розрізнений та забруднений матеріал; 4) за певних умов знищуються документи за принципом відбивання в них даних; 5) не можна знищувати документи, датовані раніше встановленої часової межі. Таким чином, стаття подавала методичні рекомендації в практичній діяльності архівіста й склала основу майбутнього посібника. Однак, крім відбитку, надрукованого у другій друкарні видавництва "Пролетарій" у кількості 10 пр., жодного навчального видання з цього питання не вийшло.

З певною мірою умовності до навчальної літератури можна віднести і виданий 1928 р. Центральним архівним управлінням УСРР за редакцією професора В.І. Веретеннікова збірник "Примірні описи" – "докладний довідник по описуванню архівних матеріялів". Потреба в методичному посібнику з архівного описування на той час вже давно назріла, оскільки "утворення наукових описів архівного скарбу України"[35] було одним із основних завдань архівних установ. Однак видання розраховувалося не лише на архівістів, котрі виконують цю надто важливу роботу. Читацьке призначення було визначено в передмові: "ЦАУ має на увазі привабити до вироблення форм описування архівних матеріялів не тільки осіб, що приймають в цій роботі безпосередню участь, а й широкі кола наукових

робітників, що за своїм фахом прилягають до архівного матеріялу та студіюють архівні матеріяли ЄДАФу, в першу чергу – привабити спеціялістів-істориків"[36]. Крім того, реклама видання сповіщала, що воно потрібне "для роботи по архчастинах дієвих установ (описування матеріялів за описом № 2 перед здаванням до архівних установ), як і дослідників, яким доводиться користуватися архівними описами". Наголошувалося й на тому, що обов'язковою умовою вироблення прийнятних форм описування (котрі можна буде визнати стандартом) є тісна співпраця архівістів-практиків і науковців: істориків та архівознавців. Важливо, що збірник включав теоретичну (вступ) і практичну (приклади описів конкретних фондів) частини.

У вступі В.І. Веретенніков висвітлив погляди на питання про способи описування архівного матеріалу, зафіксовані архівознавчою думкою Західної Європи та Росії, а також показав різні форми їх практичного застосування на прикладі архівів Франції, Англії, Московського архіву Міністерства юстиції. Детальніше він зупинився на завданнях, що постали перед ЦАУ УСРР після завершення першого етапу архівного будівництва (створення мережі архівних установ і концентрації документів), а саме – описування зібраного матеріалу. При цьому найпершою умовою реєстрації всього архівного фонду В.І. Веретенніков визначив якнайповніший облік архівних документів охоронного характеру та розкриття внутрішнього змісту архівних документів (якомога повно, чітко, ясно, однак без зайвої деталізації). Автор простежив етапи вироблення прийнятних форм описування й подав детальні пояснення до 1, 2, 3 (що грунтуються на західноєвропейському досвіді) та 4-ї (розробленої на російському досвіді) форм, визначивши завдання архівіста в кожному випадку й доступно роз'яснивши складні випадки. Оскільки форма № 4 не знайшла відображення у практичній частині як найскладніша, що вимагає високої кваліфікації працівників, багато коштів і часу, вчений зафіксував основні моменти цього опису. Він тяжів до огляду (рос. "обозрения") і включав такі позиції: а) історію установи-фондоутворювача; б) історію діловодного фонду; в) зміст документів справи; г) фіксацію унікальних документів; д) хронологічні дані; е) номери справ, книг; є) предметний та іменний покажчики як додатки до опису. Наголошуючи, що подані приклади описів не претендують на зразковість, а є лише примірними, В.І. Веретенніков висловив сподівання, що можливі помилки "виправлять авторитетні критики"[37], а цей важливий напрям архівістики буде й надалі розвиватися.

Структура практичної частини видання визначалася його метою: а) допомогти зареєструвати зовсім не описані архівні фонди без зайвої витрати часу (форма опису № 1); б) спростити евристичну роботу дослідників,

уможлививши пошук за канцелярськими назвами справ (форма № 2); в) розкрити зміст архівних документів не лише за назвами справ, а й за внутрішнім змістом кожної справи (форма № 3). Задля ілюстрації кожної форми до збірника включено описи фондів "Земського Начальника 7-го участка Купянського уезда Харьковской губ." (с. 1–23) та "Змиевского Земельного Управления" (с. 24–51). Причому в першому випадку представлено опис фонду установи дореволюційної Росії з різноманітною діяльністю та типовими формами роботи, а в другому – установи радянського періоду. Опис першого фонду склав учений архівіст Харківського крайового історичного архіву М.Ф. Грибін, другого – вчений архівіст Центрального архіву революції О.П. Насонова. Репрезентовані описи не лише демонстрували правильне описування архівного фонду за трьома формами опису, а й давали детальні відповіді на питання, що могли виникнути в ході роботи, оскільки збірник укладали висококваліфіковані архівісти-практики й з власного досвіду могли прогнозувати, які проблеми можуть виникнути. Опис за кожною формою містив текстову (загальне пояснення; пояснення до граф) і табличну частини, котрі включали всі елементи описування. Опис, за задумом укладачів і розробників, мав задовольняти дві вимоги: а) забезпечувати наукове розроблення архівних документів; б) бути якомога простішим, не перевантаженим складними елементами. Збірник було видруковано у Другій друкарні ім. В. Блакитного тресту "Харків-Друк" накладом 750 пр., що не могло задовольнити повністю попит на посібник.

На початку 1930-х років в умовах браку українських підручників і посібників з архівної справи, обмеженого доступу (особливо на периферії) до іншомовної навчальної літератури важливе значення для самопідготовки слухачів Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів мали курси лекцій, прочитаних викладачами. Планувалося видати такі курси лекцій: "Історія установ в Росії й на Україні з 1917 р." П.А. Білика і В.Л. Кобалевського, "Історично-допоміжні дисципліни" В.О. Барвінського, В.І. Веретеннікова та В.С. Євфимовського, "Історія архівної справи на Вкраїні і архіви УСРР" В.О. Барвінського, "Соціалістичне будівництво і архівна справа" В.К. Нікітіна, "Архівознавство" В.І. Веретеннікова, "Техніка діловодства" Г.І. Славутського, "Організація архівної справи в СРСР та Європі", "Палеографія України і Росії" та "Історична географія". Таким чином, у першій половині 1931 р. було розроблено грунтовний проект навчально-методичного забезпечення підготовки кадрів для архівних установ. Однак із його реалізацією виникли певні труднощі. Впродовж червня-липня систематично проводилися засідання Робочої

Колегії ЦАУ УСРР та наради при Архівознавчому відділі ВІПКП (завідувач – О.Т. Юрченко) щодо стану підготовки навчальної літератури. На одному з перших засідань (19 червня) було з'ясовано, що три останні курси лекцій не забезпечені автурою, Білик та Кобалевський працюють надто повільно і не подали жодного тексту лекції, подані курси лекцій потребують редагування і рецензування. У зв'язку з цим нарада ухвалила об'єднати курс лекцій з палеографії з курсом "Історично-допоміжні дисципліни", доручила О.Т. Юрченку провести спеціальну нараду щодо стану підготовки курсу "Історія установ в Росії й на Україні з 1917 р." та "відшукати автуру" до курсу "Організація архівної справи в СРСР та Європі"; аналогічне доручення отримав завідувач сектору видавництва "Радянська школа" Цукерман щодо курсу "Історична географія"[38]. Наступного дня було розглянуто склад авторського колективу та структуру курсу лекцій зі спеціальних історичних дисциплін. Видання обсягом 9–10 друк. арк. мало включити такі розділи: "Палеографія" (Барвінський та Євфимовський; 4–5 друк. арк.), "Дипломатика" (рос. – Веретенніков, укр. – Барвінський та Євфимовський; 1,5 друк. арк.), "Сфрагістика" та "Хронологія" (Веретенніков; 0,5 друк. арк.), "Археографія" (Веретенніков; 2 друк. арк.). Крім того, професору В.І. Веретеннікову доручалося загальне наукове редагування та написання вступу[39]. Незабаром було розглянуто і концепцію курсу лекцій з історії установ. Нарада, в якій брали участь завідувач сектору агітації і пропаганди ЦАУ Ф.А. Герасименко, завідувач архівознавчого відділу ВІПКП О.Т. Юрченко та автори курсу П.А. Білик і В.Л. Кобалевський, ухвалила, що "основне місце в курсі посідатиме фактичний і докладний матеріял, за виникнення, ліквідацію, трансформацію тощо установ на тлі певних політичних та соціально-економічних умов"[40]. Згідно з планом вчасно готувалися до друку курси: "Соціалістичне будівництво та архівна справа" (автор – В.К. Нікітін, редактор – Ф.А. Герасименко), "Архівознавство" (автор – В.І. Веретенніков) та "Техніка діловодства" (Г.І. Славутський).

Одним із перших побачив світ курс лекцій В.К. Нікітіна з архівного законодавства. Тексти п'яти лекцій (І. "Архівне законодавство СРСР і архівна справа в СРСР"; ІІ, ІІІ–ІV, V: "Архівне законодавство СРСР і постанова архівної справи в УСРР"), видрукувані окремими брошурами впродовж 1931 р. у Державному видавництві України "Радянська школа" (перші чотири – в четвертій друкарні ім. В.І. Леніна в Одесі, остання – в 5-й друкарні УПП ДВОУ в Києві) накладом 2000 пр. прислужилися не лише слухачам ХІППО, а й архівістам-практикам. Метою цього своєрідного підручника було "допомогти слухачам і читачам якнайкраще уявити

собі ввесь процес і характер наладу архівної справи в УСРР"[41], лейтмотивом – демонстрація переваг "радянської" архівістики. Однак, абстрагуючись від методологічного монізму, що панував в історичній науці того часу, звернімося до суттєвих фактів та особливостей архівного будівництва в УСРР та СРСР, висвітлених автором.

Перша лекція мала загальний характер і включала чотири смислові блоки: 1. "Законодавство – знаряддя класової боротьби"; 2. "Архівне законодавство за часів царату"; 3. "Декрет Раднаркому РСФРР з 1/VI. – 1918 р. "Про реорганізацію й централізацію архівної справи" як початок нової вже радянської доби архівного будівництва". Відтворюючи "одноманітну і сумну" картину "архівного життя за царату", автор акцентував увагу на безвідповідальному ставленні панівних кіл до питань архівної справи. Найголовнішими вадами організації архівної справи В.К. Нікітін називав: "а) відсутність загальних законодавчих актів для всіх відомств і установ; б) суперечливість законодавства щодо складу архівів; в) неясність і непевність законодавства щодо внутрішньої організації архіву; г) неясність архівного законодавства щодо контролю над накладом архівної справи; д) повну непогодженість поміж кваліфікацією архіварів та вимогами до них; е) майже повну відсутність у законодавстві вказівок на користування архівними матеріалами для наукових цілей; є) передача архівних матеріялів на знищення без будь-яких ясних та твердих законодавчих вказівок"[42]. Проекти архівної реформи в Росії М.В. Калачова та Д.Я. Самоквасова оцінені автором як безперспективні, бо лише "Червоний Жовтень" відкрив перспективи розвитку архівної справи. У цьому контексті детально проаналізовано декрет РНК РСФРР "Про реорганізацію та централізацію архівної справи" від 1 червня 1918 р., що "став підвалиною для всього дальшого архівного законодавства радянської влади"[43]. Найважливішим досягненням, за твердженням В.К. Нікітіна, стало проголошене декретом створення єдиного державного архівного фонду, організація Головного управління архівною справою у складі Народного комісаріату освіти та спеціальних архівних органів на місцях, запровадження заборони на нищення архівних документів без узгодження з управлінням. Окремо розглянуто Положення про ЦАУ РСФРР від 28 січня 1929 р., котре фактично об'єднало й кодифікувало чинні пункти всіх законодавчих актів (близько 20), виданих за 11 років на розвиток "ленінського декрету". Детально розглянуто склад ЄДАФ РСФРР, мережу та структуру архівних установ, їхні завдання; порядок передавання архівних документів до архівів. Творчий характер мали запитання і завдання для самоконтролю, вміщені в кінці лекції. Вони не лише допомагали слухачам пригадати, уза-

гальнити й осмислити прочитане, а й спонукали до аналізу інформації, напр.: "Зазначте всі моменти радянського архівного законодавства, що характеризують архівні органи, як наукові установи" чи "Встановіть різницю поміж законодавством царської доби, а також декретом РНК РСФРР в частині порядку відокремлення матеріалів на утилізацію".

Решта лекцій присвячена висвітленню організації архівної справи в УСРР у контексті архівного законодавства в СРСР. У лекції II подано короткий нарис розвитку архівної справи та архівного законодавства в УСРР впродовж 1917–1921 рр. із виокремленням двох етапів: 1917–1919 рр. і 1920–1921 рр. Зрозуміло, ні про теоретичні здобутки, ні про розроблення проектів архівної реформи архівно-бібліотечним відділом за доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії не йшлося. "Ні тимчасовий, ні гетьманський уряди нічим не допомогли архівній справі, а громадські комітети й установи земського самоврядування допомогли їй фактично мало чим", – зазначає автор[44]. Відзначивши причини й наслідки перепідпорядкування Головархіву Головпрофосу, В.К. Нікітін детально висвітлив "надзвичайні законодавчі акти" 1920–1921 рр., розглянув діяльність Особливої Всеукраїнської архівної комісії, не залишив поза увагою постанову про заснування при ВУЦВК "Комісії по історії української революції і комуністичної партії" від 6 квітня 1921 р., що надавала Істпартові широкі права (вилучати із усіх архівів документи й цілі справи, що мають історико-революційне значення; керувати розподілом і переміщенням архівів; видавати обов'язкові постанови про охорону, збирання та передавання архівних матеріалів тощо) й стала "початковою стадією нової організації архівної справи"[45]. Початком нової доби архівного будівництва в УСРР автор вважав декрет Раднаркому УСРР "Про охорону архівів" від 31 жовтня 1922 р. й роз'яснював основні його положення: а) утворення Єдиного державного архівного фонду; б) встановлення трирічного терміну зберігання архівних документів в установах і організаціях; в) централізація архівної справи; г) раціональне управління утилізаційною кампанією; д) встановлення карної відповідальності за порушення декрету. Автор подав детальну інформацією про всі постанови з питань архівної справи, завершуючи другу лекцію постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 16 грудня 1925 р. "Про єдиний державний архівний фонд УСРР".

До третього видання включено лекції III–IV, в яких, поряд із аналізом положень про Центральну архівну управу та її місцеві органи (від 3.01.1923 р. і 25.01.1928 р.), розглянуто вплив адміністративної реформи 1930 р. на архівне будівництво, утворення єдиного партійного архіву, а також особливості архівного законодавства у Грузії та Білорусі. Детально

відтворено основні моменти постанови ВУЦВК та РНК УСРР "Про Єдиний державний архівний фонд УСРР" від 5 квітня 1930 р., яка "підводить сталіший грунт під правове становище архіву"[46] й наголошує на значенні архівів як наукових установ. Коротко розглянуто постанову ВУЦВК та РНК УСРР "Про Всеукраїнський державний Центральний архів" від 13 серпня 1930 р. та положення про Центральну архівну управу СРСР від 10 квітня 1929 р. Четверта лекція завершує розгляд архівного законодавства в УСРР і включає 8 запитань і завдань для самоконтролю по всьому матеріалу.

Лекція V орієнтована на висвітлення головних моментів організації архівної справи в УСРР і практичні вказівки працівникам архівних установ щодо поліпшення їхньої роботи. У зв'язку з цим автор визначив своїм завданням показати: "а) загальні для всіх установ моменти наладу архівної справи; б) виняткові моменти цього наладу, що є в окремих установах, що мають свої особливості"[47]. У лекції розглянуто питання про правовий стан та завдання архівів установ, організацій, підприємств; функції й обов'язки завідувачів та архівістів цих архівів; штати архівних установ УСРР; функції основних типових посад в архівних установах; питання про кадри та перекваліфікацію сучасних архівістів.

Текст лекцій В.К. Нікітіна написано літературною мовою, матеріал викладено просто й доступно. Добре продумана структура кожної лекції. Запитання та завдання для самоконтролю сприяють акцентуванню уваги читачів на головних моментах лекційного матеріалу. Застереження про заборону передруку та перевидання супроводжують видання кожної лекції. Курс лекцій В.К. Нікітіна став першим навчальним посібником із питань архівного законодавства, в якому знайшли відображення основні проблеми, пов'язані зі становленням архівної справи в Україні в 1917–1930 рр.

Одночасно з посібником Нікітіна вийшли перші брошури курсу лекцій професора В.І. Веретеннікова з теоретичних проблем архівної справи[48]. Перша лекція мала назву "Основні розуміння, як збудувати архівознавство" й розкривала основні поняття архівознавства. У вступних завважах автор подав короткий огляд історіографії питання, відзначивши незначне розходження поглядів у голландських (Мюллера, Фрюена), російських (Голубцова, Алексеєва, Маяковського), українських (Романовського) архівознавців, наголосив, що матеріал лекції "передає загально визнане збудування"[49]. Під архівознавством професор розуміє "наукову дисципліну, що має своїм завданням встановити, як треба відповідним способом науково опрацьовувати архівний матеріял, щоб цілком застосувати його для використання з метою наукового дослідження поперше, і з метою практичного використання, подруге"[50]. Тим самим він визнавав головним завдан-

ням архівної науки розроблення проблем класифікації та описування архівних документів, організації користування архівною інформацією, залишаючи поза увагою практичні питання (напр., забезпечення збереженості). Для сукупного визначення рукописних, друкованих документів (в тому числі рисунків, таблиць тощо), що вийшли з діловодства якоїсь приватної, громадської або державної канцелярії і становлять частину даного діловодства, В.І. Веретенніков послуговується терміном "архівний матеріал", вважаючи його основним поняттям архівознавства, значно ширшим за поняття "архівний документ". Вчений докладно з'ясовує процес перетворення документів на архівний матеріал, окреслює його наукове значення. Водночас він робить застереження, що існує неправильне й неправомірно розширене трактування цього поняття як сукупності всіх документів, "що втратили чинне значення, і тих, що зберігаються незалежно від їх науково-історичного або довідково-практичного значення"[51]. Не менш важливим, за Веретенніковим, є поняття "архіву", під яким він розуміє "науково-організовану установу, котра зберігає архівні матеріали, впорядковує, складає описи, забезпечує дослідникам умови для використання архівної інформації. Серед архівів він виділяє два типи: а) для задоволення довідкових вимог (архіви "дієвих" або "чинних" установ (відомчі архіви); б) для задоволення науково-дослідних вимог (самостійні установи "науково-дослідчого типу"). Одночасно з'ясовує відмінність між архівом і реєстратурою установи, що "має справу тільки з документами актуального значення"[52].

У роз'ясненні структури архівного матеріалу вчений виходить із власної теорії архівного ("архіву установи, складеного на ділові його потреби з матеріалів певних установ") та діловодного ("частини архівного фонду, документи якої мають ознаки приналежності до діловодства певної установи") фонду. В цьому контексті розглянуто і комплекси документів особового походження. Складовими "процесу архівознавчої роботи" В.І. Веретенніков називає класифікацію та систематизацію (за провенієнц-принипом і за внутрішнім змістом), описування (з метою охоронною та вияснення внутрішнього змісту), забезпечення збереженості (з використанням досягнень хімії, фізики), коментуючи всі ці основні стадії. Коротко подає автор і основні принципи виокремлення документів, що втратили наукове і практичне значення. Таким чином, у першій лекції В.І. Веретенніков виклав основні положення архівної науки, важливі для практичної роботи архівістів.

Вияснити ступінь засвоєння слухачами матеріалу мав за мету блок із 9 запитань, викладених у завданні контрольної роботи[53]. Надсилання слухачам тексту лекції разом із завданням спрощувало їм самопідготовку,

адже питання були сформульовані відповідно до основних положень лекції: "В чому загальні завдання архівознавства?", "Що таке архівний матеріал і які основні його ознаки?", "Що таке діловодний фонд і в чому його відміна від архівного фонду?" та ін.

Із інших навчальних видань В.І. Веретеннікова збереглися лекції IV, V – "Розгляд основних систем клясифікації – упорядкування архівних матеріялів"[54], розділ перший в яких "Клясифікація за походженням" написав М.В. Гливенко. У курсі лекцій розглянуто проблеми класифікації документів, причому акцент зроблено на складних випадках. Більше уваги приділено "основній системі сучасної наукової архівознавчої практики" – класифікації за походженням (провенієнцією), під якою розуміється процес встановлення, в діяльності якої установи чи особи виникли документи, та визначення первісного порядку їх розташування. При цьому основну групу документів, за В.І. Веретенніковим, складає діловодний фонд. Виокремлюючи три форми (види) архівних матеріалів – справи, книги, папери (окремі документи) – автор розглядає ознаки діловодного фонду стосовно кожного виду. Так, до ознак діловодного фонду справи, "що об'єднує окремі папери, написані від установи чи в ній одержані"[55], віднесено: а) назву установи на обкладинці справи; б) назву установи, що одержала, надіслала або склала для себе папери даної справи; в) назву установи, що їй належать реєстраційні (вступні, вихідні) журнали та реєстраційні картки, де зареєстровано папери даної справи; г) назву установи, що їй належить передатковий опис або номенклатура справ, в яких записано дану справу; д) назву установи, що їй належить канцелярський опис справ, де записано дану справу. Ознаки діловодного фонду книги, що становить собою "послідовні ряди записів якогось одного характеру (в бухгалтерських книгах, реєстраційні записи тощо)"[56] дещо інші. Це назва установи, позначена на книзі, та порівняння запису книги з тими паперами, на основі яких зроблено записи. Для окремих паперів встановлюється лише їхня приналежність до певної справи. Детально розглянуто також на прикладі кожного виду послідовність операцій щодо встановлення первісного порядку архівних матеріалів, що зводиться в основному до правильного датування. Наголошено на відмінності між "справою" та "нарядом" і висвітлено принципи впорядкування розсипу. Зрештою визначено основні етапи роботи архівіста: а) визначення діловодного фонду; б) встановлення первісного порядку розташування матеріалів (визначення року, підфонду, діловодного числа); в) упорядкування розсипу (поновлення матеріалів фонду відповідно до первісного порядку). Насамкінець розглянуто особливості упорядкування приватних архівів, їхню відмінність від архівів установи.

Лекцію V присвячено проблемам класифікації за змістом, тобто з'ясуванню, "до яких питань, тем, предметів та явищ стосується та чи та частина (точніш – та чи та діловодна одиниця) розбираного архівного матеріалу й систематизувати його за тими темами, предметами, питаннями і т.і."[57] Через відсутність усталеної схеми систематизації архівних матеріалів, необхідно в кожному конкретному випадку на першому етапі роботи розробляти таку "клясифікаційну схему-сітку", орієнтуючись на те, щоб поняття не залежали своїм змістом одне від одного і не збігалися в окремих частинах змісту одне з одним. Роз'яснено основні етапи розташування за змістом, хиби цієї системи та способи боротьби з ними. При цьому слід наголосити, що основною ознакою лекцій В.І. Веретеннікова з теоретичних аспектів архівознавства залишалася їхня практична спрямованість.

У цілому на травень 1932 р. побачили світ такі видання ВІПКП: "Архівознавство" (6 лекцій) В.І. Веретеннікова, "Архівне законодавство в СРСР та постановка архівної справи в УСРР" (5 лекцій) В.К. Нікітіна, "Соціялістичне будівництво і архівна справа" (2 лекції). Хоч вони мали важливе значення не лише для слухачів ВІПКП, а й для працівників архівів, нереалізованими залишалося понад 1000 пр. кожного видання[58]. Практика організації підготовки архівістів на базі Всеукраїнського заочного інституту народної освіти (згодом – Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів) показала її недостатню ефективність. Найважливішою проблемою залишався брак навчальної літератури, від якої залежала результативність самопідготовки. Колегія ЦАУ УСРР, визнавши у червні 1932 р. недоцільність такої форми підготовки працівників архівних установ, вирішила активізувати видавничу роботу "лінією видання учбової літератури з архівознавства, зокрема, видання підручника з архівознавства, підручника в справі вилучення з архівів непотрібних для дальшого переховування матеріалів і т.ін."[59]

Справжньою подією в архівістиці того часу стало видання 1932 р. Центральною архівною управою УСРР першої частини підручника "Архівознавство"[60], підготовка якого тривала від 1929 р. Саме тоді було розроблено детальний проспект видання і доручено групі висококваліфікованих працівників архівних установ м. Харкова підготувати текст підручника. Впродовж року перший варіант тексту з робочою назвою "Практичний підручник з архівознавства. Ч.1. – Архівна техніка" було підготовлено[61]. Однак при науковому редагуванні виявилися деякі розбіжності у викладі матеріалу і поглядах авторів на окремі питання, неминучі при створенні колективної праці. Та найбільше бентежило керівництво ЦАУ напередодні II Всеукраїнського з'їзду архівних працівників "сильні традиції буржуаз-

ного архівознавства в поглядах окремих"[62] членів авторського колективу. Цілковите підпорядкування після 1931 р. діяльності архівних установ ідеологічним домінантам, перехід на "новий вищий етап розвитку" остаточно визначив методологію написання підручника. Підручник створювався "спеціяльною бригадою" під керівництвом партійного осередку ЦАУ УСРР і групкому архівних установ м. Харкова та проходив рецензування "широкої рецензентської бригади"[63]. Методологічну основу підручника в зв'язку з цим склали погляди на "класову сутність радянського архівознавства, створеного Жовтневою революцією, про його найглибшу принципіяльно-класову одміну від архівознавства буржуазного"[64]. З цих позицій розглянуто в підручнику теоретичні й практичні питання, визначено головне завдання – викрити класову природу буржуазних поглядів у архівознавстві. Однак за типовими галасливими фразами про "більшовицьку чуйність", "войовничу партійність", "нещадну боротьбу з гнилим лібералізмом" тощо не потонули важливіші завдання: дати архівісту точні відомості про обсяг, зміст і організаційну структуру архівознавства; мінімум теоретичних і практичних знань з архівної справи.

У структурі видання виділено 17 різних за обсягом і наповненням розділів: 1) Короткі відомості з історії архівної справи в колишній Росії, РСФРР та на Україні (автори: В.О. Барвінський, П.А. Білик, Ф.А. Гераси-менко; с. 12–43); 2) Діловодство в зв'язку з архівами (В.К. Нікітін, с. 43–63); 3) Основні принципи архівознавства (В.І. Веретенніков, с. 64–71); 4) Розбирання архівних матеріалів (М.В. Гливенко, с. 71–122); 5) Описування архівних матеріалів (В.І. Веретенніков, с. 122–133); 6) Робота в справі реєструванні ЄДАФу (В.О. Барвінський, с. 133–138); 7) Зовнішнє впорядкування архівних матеріалів (В.І. Веретенніков, с. 139–154); 8) Робота над друкованими архівними матеріалами (І.М. Премислер, с. 154–163); 9) Розміщення архівних матеріалів в архівосховищах (В.І. Веретенніков, с. 163–167); 10) Зберігання архівних матеріалів (В.О. Барвінський, с. 167–170); 11) Умови користування архматеріалами (В.К. Нікітін, с. 170–178); 12) Приймання та передавання архівних матеріалів (В.О. Барвінський, с. 178–179); 13) Приміщення для архівосховищ (В.І. Веретенніков, с. 179–186); 14) Внутрішнє устаткування архівосховищ (В.І. Веретенніков, с. 186–195); 15) Вимірювання архівних матеріалів (М.В. Гливенко, с. 193–194); 16) Облік архівно-технічної роботи (М.В. Гливенко, с. 195–196); 17) Постава архівної справи в архівах дійових установ (В.К. Нікітін, с. 197–215). Таким чином, персональний внесок кожного із авторів розподілився так: П.А. Білик та Ф.А. Гераси-менко – співавторство в одному розділі (по 4,6 %); В.О. Барвінський – авторство в 3 розділах (10,2 %), В.І. Веретенніков – авторство в 7 розділах

(27,9 %), М.В. Гливенко – авторство в 3 розділах (24,5 %), В.К. Нікітін – авторство в 3 розділах (21,4 %), І.М. Премислер – авторство в одному розділі (4,1 %). Керівництво роботою бригади та загальне редагування було доручено Ф.А. Герасименку, а технічну роботу щодо оформлення видання провів О.Т. Данилюк. Та, попри зовнішнє визнання авторами панівної ідеології й дозвіл методичним сектором НКО УСРР підручника "до вжитку як посібник для самоосвіти і для соціально-економічних учбових закладів", книга мала небагато шансів на довге життя. Незабаром майже всіх авторів його було репресовано, а видання заборонено.

Найсуттєвіший вплив справила ідеологічна домінанта на висвітлення історії архівної справи, яка тепер подавалася в контексті марксистської схеми історичного розвитку суспільства. Найбільший за обсягом підрозділ присвячено розвитку архівної справи в Росії та Україні "за доби розкладу феодалізму". Будь-які позитивні зрушення в цей час трактуються авторами як бажання "урядових органів", "панівної поміщицько-дворянської кляси" скористатися архівними документами задля своїх цілей: придушення революційної боротьби мас, виправдання загарбання землі, визиску селянства тощо. В підрозділі "Архівна справа в Росії та на Україні за капіталізму" увагу зосереджено на "шкідливій" діяльності губернських ученних архівних комісій, недієздатності проектів архівної реформи Д.Я. Самоквасова та політичному аспекті організації користування архівною інформацією "за царату". Високо поцінувавши законодавчі акти уряду РСФРР та спростувавши будь-які здобутки на ниві архівної справи "за контрреволюційних урядів" в Україні 1917–1919 рр., автори доволі послідовно й повно виклали основні етапи архівного будівництва в Україні від створення Всеукраїнського Комітету охорони мистецтва та старовини (в січні 1919 р.) до II Всеукраїнського з'їзду архівних робітників.

На противагу першому розділові, другий, хоч не позбавлений обов'язкових тверджень про "класовий характер діловодства", все-таки присвячений безпосередньо практичним питанням і несе суттєву для архівіста інформацію. Важливим для зосередженна уваги читача на визначеннях, дефініціях, правилах є використання курсиву. У розділі в доступній формі відтворено принципи формування документопотоку установи, викладено діловодні ознаки походження документів, сформульовано поняття "справа", детально роз'яснено діловодні терміни ("статут", "положення", "інструкція", "наказ", "обіжник" тощо), проаналізовано елементи діловодства (правила підготовки документів та організації документообігу в діловодстві; організація зберігання документів поточного діловодства; реєстрація документів; систематизація документів у справи)

та види діловодства (протокольне, особистого складу, судове, нотаріальне, діловодство трестів). Слід зазначити, що в основному матеріал розділу донині не втратив свого значення.

Цікаві з точки зору розвитку понятійного апарату архівної науки відомості зафіксовані в розділі "Основні принципи архівознавства". Автор розділу – проф. В.І. Веретенніков – подає трактування поняття архівознавства через його завдання: "Радянське архівознавство є дисципліна, що має завданням розробляти засади, як науково підготовляти та в певних формах використовувати архівні матеріяли для активного і всебічного обслуговування потреб соціялістичного будівництва"[65]. Залишивши без пояснень суперечливі моменти дефініції (чим відрізняється "радянське архівознавство" від архівознавства "не-радянського", яка це дисципліна – допоміжна чи самостійна, про які "певні форми" йдеться), автор детально зупинився на основних поняттях архівознавства (архівний матеріал, Єдиний державний архівний фонд) і роз'яснює відмінність між архівним і діловодним фондом, визначення яких запроваджені до наукового і практичного обігу саме В.І. Веретенніковим. Простежено в розділі процес опрацювання архівних документів, в якому виділено три основні стадії: розбирання, описування, забезпечення збереженості. Побіжно розглянуто окремі моменти утилізації архівних документів, що втратили історичну й наукову цінність, та визначено принципи відокремлення таких матеріалів.

Один із найважливіших процесів архівної роботи детально описано в розділі "Розбирання архівних матеріялів", укладеному за теорією В.І. Веретеннікова про архівні і діловодні фонди. У вступному параграфі визначено два основні принципи класифікації архівних документів: а) за походженням; б) за змістом; розкрито суть цих процесів. Далі подано методичні рекомендації щодо виконання всіх етапів робіт відповідно до кожного принципу, наголошено на свідомому диференційованому підході до розбирання: "треба виходити з того, в якій мірі матеріяли цього діловодного фонду (цілком або частково) актуальні для соціялістичного будівництва"[66]. Розглянуто й складні випадки таких робіт на прикладах.

Методику наступного в ієрархії архівних технологій етапу роботи подано в розділі "Описування архівних матеріялів", визначено вимоги до описання, відповідно до мети роботи, яка може бути різною: а) науково-дослідна; б) політвиховна; в) господарсько-практична; г) довідково-оперативна; д) охоронно-облікова. Наголошено, що та чи інша мета вимагає різного ступеня поглибленості описання, який коригується завданням: подати повний облік суто охоронного значення чи виявити внутрішній зміст конкретного архівного матеріалу. Детально розглянуто всі 4 форми

опису, вказано на відмінності між формами № 2 і № 3. Окремо приділено увагу питанню реєстрації ЄДАФу: детально розглянуто розроблені в ЦАУ УСРР дві форми реєстраційних карток, проаналізовано помилки в їх заповненні окремими архівами.

Матеріал розділу "Зовнішнє порядкування архівних матеріалів" висвітлив питання: підшивання й підклеювання документів, виготовлення обгорток для справ, способи зберігання документів (у в'язках, коробках тощо), шифрування справ, нумерування аркушів.

У зв'язку з активним створенням газетного фонду в окремому розділі розглянуто значення друкованих матеріалів та методи їх упорядкування, каталогізації та зберігання. Водночас в окремі розділи необгрунтовано винесено тісно пов'язані між собою питання розміщення матеріалів у архівосховищі та забезпечення їх збереженості. В останньому визначено умови забезпечення належної збереженості документів: відсутність вологи, належна вентиляція, рівномірність температури й освітлення, правильне розміщення документів на полицях. Описано різні види тваринних і рослинних шкідників та засоби боротьби з ними. Розділено й теми "Приміщення для архівосховищ" та "Внутрішнє устаткування архівосховищ", котрі не лише пов'язані між собою, а де в чому дублюють матеріал вищезгаданих розділів підручника.

У розділі "Умови користування архматеріялами" розглянуто три основні питання цієї проблеми, решту (що має бути розглянута в другій частині підручника) лиш анонсовано. Зокрема, зосереджено увагу на значенні довідкової роботи та правових нормах її виконання, умовах та техніці користування архівними матеріалами в читальному залі (висвітлення як завдання завідувача читзалом, так і правила роботи дослідника). Дуже коротко, без коментарів і прикладів, подано правила приймання та передавання архівних документів, способи вимірювання обсягу архівних матеріалів, обліку архівно-технічної роботи.

Останній розділ першої частини підручника присвячувався питанням роботи архівних підрозділів установ, організацій, об'єднань, роль яких визначалася автором В.К. Нікітіним як "не тільки відправна, а навіть і вирішальна в прискоренні процесу використання архівних матеріалів"[67]. Докладно висвітлювався правовий стан і завдання таких архівних підрозділів, давалися рекомендації щодо організації центральних архівів на великих підприємствах, пояснювалися вимоги до кваліфікації співробітників, розглядався процес передавання закінчених діловодством документів до архівів та виявлення матеріалів утилізаційного значення і передавання їх на паперові фабрики.

Відсутність змісту відбилася на зручності користування підручником, значно ускладнивши пошуки потрібного розділу, параграфу чи дефініції. Не скористалися автори й можливістю додати хоча б предметний чи іменний покажчики, вмістити термінологічний словник, список рекомендованої літератури; подати перелік контрольних запитань, досить важливих для видань такого типу. Не зовсім вдало було проведено й "архівознавче оформлення" (хоч "за ударну роботу" О.Т. Данилюк був премійований в сумі 150 крб.[68]): праця зберігала характер об'єднаних у одну книгу відомих публікацій в архівній періодиці.

Наступна частина планувалася до друку найближчим часом і мала відбити питання роботи з кінофотодокументами, технічною документацією, висвітлити засоби і форми організації користування архівною інформацією для потреб агітаційно-пропагандистської роботи через пресу, виставки, радіо та ін.

Дуже активно наприкінці 1932 р. велася робота по розповсюдженню підручника (він реалізовувався у книгарнях "Книговидавцентру"), одночасно анонсувався вихід "підручника з утилізації"[69]. По Україні підручник було розіслано, крім авторських примірників, до ВУЦВК – Войцехівському, ЦК КП(б)У – А.А. Хвилі, П.П. Любченкові ("на кращому папері"), НКО – О.М. Скрипникові та іншим, а також – до Інституту історії української культури, Інституту червоної професури, видавництва "Пролетар", 10 примірників передано до бібліотеки, 25 примірників (із знижкою в ціні) передано для студентів, 35 – для слухачів курсів[70]. ЦАУ прагнуло репрезентувати свій досвід і за межами України: підручник було направлено до Білорусі, Закавказзя, Азербайджану, Росії. Зокрема, у вересні 1931 р. (ще до виходу підручника в світ) було запропоновано ЦАУ БСРР: "Принимая во внимание, что родственность украинского и белорусского языков делает наш учебник доступным работникам Ваших архивных учреждений, просим после ознакомления с планом учебника, сообщить нам: интересует ли ЦАУ БССР подготовленный учебник и какое количество экземпляров Вы желали бы приобрести для сети белорусских архивов"[71]. Як додаток до листа надсилався план-проспект першої частини підручника. Унікальність цього документу, виявленого нами у фондах Національного архіву Республіки Білорусь, полягає в тому, що він зберігає інформацію про первісну структуру видання, значно змінену в остаточному варіанті. Зокрема, у першому з 19 розділів, планувалося висвітлити такі питання: "Науково-археографічна робота; обслуговування науково-дослідчих установ та організацій і окремих дослідників; участь архівними матеріалами в історичних дискусіях; політвиховавча масова робота архівними матеріялами; ви-

користання архматеріялів в художній творчості; участь архівними матеріялами в судово-політичних процесах; місце і значення архівно-технічної роботи; групи сприяння архівній справі при архівах дієвих установ; архівні кореспонденти (архкори); найближчі завдання архівних установ"[72] та ін. Планувалося також вміщення покажчика основної літератури та додатків. Про те, що проект зацікавив білоруських колег, свідчить лист-відповідь з проханням надіслати 50 пр. підручника[73]. З аналогічною пропозицією ЦАУ УСРР звернулося й до керівництва архівної служби РСФРР. С.М. Семко пропонував В.В. Максакову: "Если бы у Вас было желание дать возможность ознакомиться с ним работникам ЦАУ СССР, мы могли бы, при условии оплаты перевода, сделать перевод на русский язык, кроме того, учебник при таком условии бы был подвергнут критике со стороны коллектива работников ЦАУ СССР, что для нас является очень желательным"[74]. Рецензування підручника було доручено відомому архівознавцеві М.С. Вишневському. Доволі критичну оцінку колективної праці зберігає рукопис виявленої нами у фондах Державного архіву Російської Федерації (ф. 5325 Центрального архівного управління СРСР) його рецензії. Виклавши на 12 аркушах низку зауважень, рецензент констатував: "1) Авторы учебника в целом ряде случаев не оправдали тех установок, какие были сделаны в предисловии к учебнику; 2) Учебник ЦАУ УССР, построенный на не всегда обоснованном своеобразии ведения работ в архивных органах УССР, не может служить основным пособием для студентов Института и архивных работников СССР. Учебник может быть лишь отчасти использован при преподавании курса по архивному делу в СССР с критическими комментариями к излагаемым в учебнике положениям, методологическим и методическим установкам; 3) Отдельные главы, например "Разборка" и "Основные принципы" изложены далеко не популярно и неэлементарно и для рядового работника, особенно начинающего – представляют значительное затруднение"[75]. Найбільше зауважень викликали у рецензента погляди В.І. Веретеннікова на архівний матеріал, порівняння реєстратури і архіву, виокремлення поняття самостійної колекції документів у складі фонду. "Подобные определения могут только дезорганизовать работников при систематизации архивного материала", – зазначав М.С. Вишневський[76]. Та рецензія не була ні опублікована, ні відправлена до Харкова. Визнавши її такою, що "неверно вскрывает ошибки авторов", керівництво повернуло її на доопрацювання автору.

Однак робота над підготовкою другої частини "Архівознавства" і підручника з утилізації була припинена, й проект не знайшов повної реалізації. Згадуючи про підручник на початку 1960-х років А.Й. Грінберг у своїй невиданій праці "Архивное дело на Украине", рукопис якої збері-

гається у фондах ЦДАВО України, писав: "Этот учебник по архивоведению, коллективный труд ряда авторов как таковой, совершенно утратил свое значение; не представляют также по существу большого интереса и те страницы по истории архивного дела на Украине, которыми открывается учебник. Но он привлекает внимание, как одна из ранних попыток систематического изложения вопроса в украинском издании"[77].

* * *

Аналіз змісту фахової навчальної літератури з архівної справи, підготовленої і виданої в УСРР впродовж 1920–1930-х років, дає підстави для конкретних висновків.

По-перше, слід зазначити, що протягом окресленого періоду розвитку архівної справи в Україні було закладено основи навчально-методичного забезпечення процесу підготовки і перепідготовки кадрів для архівних установ. "Нариси з архівознавства" В.О. Романовського (Х., 1927) та підручник "Архівознавство" (Х., 1932) були не лише першими українськими підручниками з архівістики, а й започаткували розроблення навчально-методичної бази архівної освіти в СРСР. "Украина была, пожалуй, первой советской республикой, где в 1927 г. издаются очерки по архивоведению, а в 1932 г. появляется учебник по этому предмету", – справедливо наголошував російський архівознавець В.В. Цаплін[78].

По-друге, відзначимо, що видані впродовж 1927–1932 рр. підручники та посібники стали в нагоді слухачам (студентам) різних форм архівної освіти (курсів, відділень, гуртків тощо) і водночас прислужилися практичним працівникам архівних установ у процесі самопідготовки. Вони не лише докладно розкривали зміст тем курсу через визначення, обгрунтування і логічне розгортання основних категорій, законів, моделей, проілюстрованих практичними ситуаціями, а й подавали матеріал у доступній формі.

По-третє, важливою рисою підручників даного часового відтинку є репрезентація досягнень української архівознавчої думки у контексті аналізу стану архівної справи в країнах Західної Європи та Росії.

По-четверте, моральні і фізичні репресії 1930-х років, спрямовані проти представників "старої школи" унеможливили доопрацювання та повторні видання підручників. Так, 1931 р. на II Всеукраїнському з'їзді архівних робітників В.О. Романовський був звинувачений у "вузькому техніцизмі" й звільнений з роботи в архіві й Академії наук. Його праця вже розглядалася як зразок "буржуазних поглядів" у архівознавстві[79], її кри-

тика ставала обов'язковою, а її використання не рекомендувалося. 1934 р. автора першого українського підручника з архівознавства було репресовано. Тоді-таки залишили з волі ГПУ діяльність в архівних органах й інші автори навчальної літератури з архівістики. Належне поцінування знайшли праці українських архівознавців лише на початку 1990-х років.

[1] *Матяш І.Б.* Перший український осередок фахової підготовки архівістів : (До 80-ліття Київ. археол. ін-ту) // Київ. старовина. – 1998.– №6.– С. 53–73; *Матяш І.Б.* Зміст і форми архівної освіти у Київському археологічному інституті (1918–1920 рр.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти : Зб. ст.– К., 1999.– Вип. 5.– С. 207–220; *Матяш И.Б.* Археологические институты в Украине: вклад в развитие архивного образования // Отеч. арх.– 1999.– № 6.– С. 27–35; *Матяш І.Б.* Джерельна база історії архівної освіти (Київський археологічний інститут) // Спеціальні галузі історичної науки : Зб. на пошану Марка Якимовича Варшавчика.– К., 1999.– С. 81–91.

[2] Из лекций по геральдике.– К., 1923.– 52 с.– Изд. студентов: На правах рукописи.

[3] ІР НБУВ, ф. 33, № 4677–4678.

[4] *Матяш І.Б.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія.– К., 1999.– С. 27.

[5] ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 740, арк. 64.

[6] ІР НБУВ, ф. Х, № 8243, арк. 26 зв.

[7] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 368, арк. 163.

[8] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 585, арк. 2.

[9] *Романовський В.О.* Нариси з архівознавства : Історія арх. справи на Україні та принципи порядкування в арх.– Х., 1927.– С. 4.

[10] Перелік доповідей співробітників установ ВУАН (1924–1928) // Історія Національної академії наук України, 1924–1928 : Документи та матеріали.– К., 1998.– С. 724.

[11] *Романовський В.О.* Нариси ... .– С. 3.

[12] Там само.– С. 5.

[13] Там само.– С. 8.

[14] *Клименко П.* [Рецензія] // Зап. Іст.-філол. відділу.– 1928.– Кн. 16.– С. 313.– Рец. на кн.: Романовський В. Нариси з архівознавства.– Х., 1927.– С. 1–168.

[15] Там само.

[16] *Романовський В.О.* Нариси... .– С. 10.

[17] Там само.– С. 35.

[18] Там само.– С. 80.

[19] Там само.– С. 115.

[20] Там само.– С. 117–118.

[21] Там само.– С. 124.

[22] *Веретенніков В.І.* Уваги з досвіду архівного будівництва // Арх. справа.– 1925.– Кн. 1.– С. 10.

[23] *Романовський В.О.* Нариси... .– С. 135.

[24] Там само.

[25] Там само.– С. 163.

[26] *Папакін Г.В.* Розробка теоретичних питань української археографії в діяльності ЦАУ УРСР (1929–1930) // Студії з архівної справи та документознавства.– К., 1996.– Т. 1.– С. 53–54.

[27] *Митрофаненко В.В., Суслова Е.С.* Фонд В.А. Романовского в государственном архиве Ставропольского края // Археографический ежегодник за 1991 г.– М., 1994.– С. 228.

[28] *Веретенніков В.І.* Екскурси з бібліографії архівної справи // Арх. справа.– 1927.– Кн. 4.– С. 105; *Митрофаненко В.В., Суслова Е.С.* Фонд В.А. Романовского в государственном архиве Ставропольского края // Археографический ежегодник за 1991 г.– М., 1994.– С. 228; *Клименко П.* [Рецензія] // Зап. Іст.-філол. відділу.– 1928.– Кн. 16.– С. 313.– Рец. на книгу: Романовський В. Нариси з архівознавства.– Х., 1927.– С. 1–168; Отзывы о книгах. Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. Вид. Центральн. Арх. Упр. УСРР.– Х., 1927.– 168+1 стр. // Арх. дело.– 1928.– Вып. 13.– С. 119–120; *Голубцов І.* [Рецензія] // Арх. дело.– 1928.– Вып. 3.– С. 97–101.– Рец. на кн.: Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. Видання Центральн. Архівн. Упр. УСРР.– Х., 1927.– 168+1 стр.– Х., 1927.– 170 с.

[29] *Клименко П.* [Рецензія] // Зап. Іст.-філол. відділу.– 1928.– Кн. 16.– С. 313.– Рец. на книгу: Романовський В. Нариси з архівознавства.– Х., 1927.– С. 1–168.

[30] Там само.

[31] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 585, арк. 3.

[32] Там само, арк. 7.

[33] Про це детальніше див.: *Матяш І.Б.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібілографія, бібліометрія.– К., 1999.– 480 с.

[34] *Нікітін В.К.* До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів // Арх. справа.– 1928.– Кн. 8.– С. 8.

[35] Примірні описи / Зб. з вступ. ст. та за ред. В.І. Веретеннікова ; Укл. М.Ф. Грибін, О.П. Насонова.– Х., 1928.– С. III.

[36] Там само.– С. IV.

[37] *Веретенніков В.І.* Вступ // Примірні описи ... .– С. XII.

[38] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1249, арк. 35.

[39] Там само, арк. 34.

[40] Там само, арк. 33.

[41] *Нікітін В.К.* Архівне законодавство СРСР і архівна справа в СРСР. Лекція 1.– Х. ; О., 1931.– С. 2.

[42] Там само.– С. 3–9.

[43] Там само.– С. 9.

[44] *Нікітін В.К.* Архівне законодавство СРСР і постановка архівної справи в УСРР. Лекція 2.– Х. ; О., 1931.– С. 2.

[45] Там само.– С. 9.

[46] Там само.

[47] *Нікітін В.К.* Архівне законодавство СРСР і постава архівної справи в УСРР. Лекція 5.– К., 1931.– С. 2.

[48] *Веретенніков В.* Архівознавство. Лекція І.– Х. ; О., 1931.– 20 с.

[49] Там само.– С. 2.

[50] Там само.

[51] Там само.– С. 18.

[52] Там само.– С. 7.

[53] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1249, арк. 53.

[54] *Веретенніков В.І.* Архівознавство. Лекції 4–5.– Х. ; О., 1931.– 23 с.

[55] Там само.– С. 2.

[56] Там само.

[57] Там само.– С. 18.

[58] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1249, арк. 52.

[59] Там само, арк. 27.

[60] Архівознавство : Елементар. підруч.– Х., 1932.– Ч. 1.– 216 с.

[61] Нац. арх. Республіки Білорусь, ф. 249, оп. 1, спр. 424.– (Далі – НАРБ).

[62] Передне слово // Архівознавство... .– С. 6.

[63] Там само.

[64] Там само.

[65] Основні принципи архівознавства // Там само.– С. 64.

[66] Варіяції процесу розбирання // Там само.– С. 102.

[67] Постава архівної справи в архівах дійових установ // Там само.– С. 197.

[68] ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр.1587, арк. 11.

[69] Там само, спр. 1679, арк. 7.

[70] Там само, спр.1587, арк. 119.

[71] Там само, спр. 995, арк. 32; НАРБ, ф. 242, оп. 1, спр. 424, арк. 2.

[72] НАРБ, оп. 1, спр. 424, арк. 4.

[73] Там само, арк. 1.

[74] Там само, спр. 1585, арк. 77.

[75] Держ. арх. Російської Федерації, ф. 5325, оп. 9, спр. 2749, арк. 12.

[76] Там само, арк. 8.

[77] ЦДАВО Укріни, ф. 4642, оп. 1, спр. 14, арк. 20.

[78] *Цаплин В.В.* Конференция историков-архивистов СССР 1–3 июня 1943 г. // Отеч. арх.– 1993.– № 5.– С. 47.

[79] ДАРФ, ф. 5325, оп. 9, спр. 2240, арк. 11.